

Cesta za smyslem literárního díla

Mají-li být úvahy nad smyslem literárního díla oproštěny od publicistické přibližnosti a estetický kód textu má být převeden do systematiky založené na racionální analýze pojmů, je třeba podrobit této racionální analýze předběžně sám pojem smysl literárního díla. Fakt, že v textech umělecké povahy je zpravidla traktován nepřímo, tedy implicitně, vede k nezbytnosti zkoumat jej prostřednictvím vnějších projevů. Toto zvětšování „vnitřního gesta“ smyslu je možno studovat ve všech rovinách literárního díla: v tématu, kompozici, stylu, výběru vyjadřovacích prostředků atd. To je i východiskem práce Miroslavy Režné **Implicitnost' zmyslu v literárnom diele** (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2007). Jejím jádrem je pak analýza recepčního působení textu v intencích, jež rozpracovává od šedesátých let minulého století nitranská škola literární komunikace, reprezentovaná mj. Františkem Mikem, Petrem Libou a v současnosti Lubomírem Plesníkem. Autorka přitom zdůrazňuje sémantický i pragmatický valér „smyslu-plnosti“ (tedy stránku ontologickou i společensko-psychologickou), aby vysvětlila svou koncepci otevřenosti poznání a zkoumání, vycházející z interpretačních metod pod vlivem tradice nitranské školy. Pojem, který obsahuje aspekty ontologické, gnozeologické i estetické (D. Hodrová), si takový přístup vyžaduje.

Autorka zkoumá funkční uplatnění pojmu „smysl“ v konfrontaci s pojmem „význam“ a s mikovsky chápaným pojmem „výraz“ jakožto synkretickým pojmenováním recepčního účinku jevových i hlubinných složek estetického díla. Připomíná přitom stručně, ale výstižně nejdůležitější historické koncepce filozofie jazyka, sémiotiky a literární teorie. Poté se zaměřuje na vyvětlení implicitní povahy smyslu díla. Zde se, navzdory solidnímu teoretickému vybavení, jež demonstrovala v historickém exkurzu, pohybuje nezdědky na samé hranici exaktnosti, jak ostatně určuje charakter zkoumaného jevu: opakovaně zde operuje pojmy vyjadřujícími nemožnost konečného poznání, přibližnost, nejistota, neurčitost, rozplývavost, tedy tematizujícími subjektivitu jako *conditio sine qua non* plnohodnotného vnímání díla ve všech jeho plánech a vrstvách. Významovou ambivalentností pojmů jako „skrytý magnet, znepokojující neznáma“, dokonce „tajomstvo lastúry“ autorka explicitně vyjadřuje neukončenost, otevřenost, vnitřní rozostřenost „skrytého fenoménu“ smyslu. Autorka si je vědoma toho, že „jazyk vedy nie je na zachytenie takejto subtlnej komplikovanosti prispôsobený“ – tuto neexaktnost ovšem staví jako přednost, neboť zabraňuje redukci popisu recepce uměleckého díla na soubor přírodovědných pozorování, zachycujících jevovou stránku věcí, nikoli hlubinné procesy ryze subjektivní povahy. Ve snaze pojmově fixovat tuto plně nesdělitelnou substancii hovoří o latentní přítomnosti všech aspektů smyslu (ontologických, gnozeologických, estetických, kulturologických, sociologických, antropologických), resp. o jejich přítomnosti v díle v čiré potencialitě. Při zpřesňování východisek i při definování pojmu smysl postupuje s vědomím ambivalence tohoto fenoménu, vnímaného jako jev i jako proces, v jehož průběhu je teprve možné jev poznat. Ve shodě s metodologickým zájmem nitranské školy tak zdůrazňuje komunikativní povahu uměleckého artefaktu, tedy jeho zpřítomnění, „oživení“, funkčnost v aktu komunikace a strnutí, „odcizení“ bez kontaktu s recipientem. Smysl tak podle jejího názoru není „výhradně autorským zámerom v diele, jeho axiologickým vrcholom“, ale stejně tak jej nelze pochopit „ľubovolným recipientským vkladom do diela“.

Těžisko práce spočívá v interpretační analýze trojice textů, jejichž sémanticko-strukturální povaha navzdory druhové, žánrové, stylové a konečně i tematické a kulturní odlišnos-

ti poskytují východisko k minucióznímu studiu. Jejich společným rysem je podle autorky problematizace skutečnosti zobrazením některé z jejích hraničních poloh. V povídce Jorgeho Luise Borgese *Kniha z písku* autorka analyzuje problém implicitnosti smyslu v tematické rovině, hru Milana Kundery – adaptaci Diderotova románu *Jakub a jeho pán* podrobuje zkoumání především z hlediska kompozičního a básně Milana Růfuse *Slová* pak interpretuje především v rovině výrazových prostředků. Nejprůkazněji je zvolená interpretační metoda patrně použita v případě Kunderova textu, v němž jsou analýze podrobeny kompoziční principy variace, ale též intertextuální vztahy a vztahy mezi recepčním a reálným kontextem díla. Interpretační analýza Kunderova textu je vystavěna na analýze variačního principu, zahrnujícího ovšem i variaci samotnou. Předmětem pozornosti je tedy „variace“ (obměna) variace jako kompoziční metody, tematického (sémantického) posunu i intertextuální hry ve vzájemném propojení jednotlivých strukturně-semiotických řetězců. V prolínání sféry textu a sféry kontextu spatřuje autorka převzetí principu variace z mimoliterární reality. Životní obecně sdílená zkušenost s tímto principem zesiluje jeho recepční účinek jako důsledek jeho estetického (i noetického) zhodnocení.

Že je problematika smyslu literárního díla tématem živým, aktuálním a navýsost praktickým, potvrzuje průběh polemiky vedené v letech 2008–2009 ve dvou českých literárních časopisech (*Host* a *Tvar*) nad kritérii posuzování hodnoty literárního díla a obecně nad místem a posláním literatury v dnešní době. Obecně řečeno, jde o spor zastánců imanentních estetických hodnot s přívrženci utilitárnější, sociologické koncepce vyvozující hodnotu díla mj. i z jeho recepčního potenciálu. Jeden z glosátorů této diskuse, prozaik Michal Ajvaz se k problému vyslovil prostřednictvím úvahy nad pojmem smysl literárního díla: „Pro mne je čtení jedním ze způsobů, jakými se nám manifestuje smysl, je procesem zjevování smyslu ve tvaru a tvaru ve smyslu (...) Smysl se nedá převést na žádnou složku literárního díla, na myšlenku, styl, jazyk, příběh, psychologii. S hodnotou a zajímavostí díla nesouvisí, jestli se dílo pohybuje v jedné jediné oblasti zjevování smyslu, anebo v několika různých oblastech (...) Všechny tvary a obrazy literárního díla se rodí ze smyslu a ze všech se rodí smysl, vše spolu hraje hru, přihrává si a sváří se: slova a světlo, gesta a prostory, děje a věci. Vše vstupuje do vztahu, vše se stává součástí celku tím, že se navzájem vyzývá a odpovídá na výzvy.“ (*Tvar*, 10/2009, str. 6-7) Na základě úvahy o smyslu literárního díla pak Michal Ajvaz vyslovuje závěr, že preference jedné ze složek literárního díla – v daném případě příběhu – je kontraproduktivní, neboť zabraňuje hlubšímu pochopení díla v jeho komplexnosti, v propojení všech komponentů (idea, struktura, jazyk, příběh, kompozice, psychologie atd.), obrazně řečeno zastavuje „cestu za smyslem“ dříve, než počátně začala.

Rovněž Miroslava Rezná píše o hledání smyslu literárního textu jako o problému semiotické a zároveň literárněkomunikační povahy. Používá proto metody obou disciplín, přičemž literárněkomunikační analýzou si vypomáhá tam, kde semiotická teorie není s to obsáhnout estetické aspekty textu. Cesta od výrazu díla k jeho smyslu tak vede podle autorky sítí denotativních i konotativních souvislostí, nahlížením jednotlivých prvků jeho výstavby, za nimiž je možno uhádnout smysl, a zároveň usouvztažňováním v širším kontextu. Tím, jak už bylo řečeno, projevuje nejprůkazněji své zakotvení v tradici nitranské školy literární komunikace s jejím přesvědčením o recepčním bytí textu.

Milan Pokorný